

AKSARAY- BEYAZSARAY KÖYÜ YASTIK HALI DOKUMA ÖRNEKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A RESEARCH ON AKSARAY- BEYAZSARAY VILLAGE PILLOW CARPET WEAVING SAMPLES

Dr Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY

Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi, Resim-İş Öğretmenliği, semra.kilic@hotmail.com

Aksaray / Türkiye

ORCID: 0000-0002-0773-5021

ÖZET

Yastık halısı genelde evlerde duvar kenarlarına konulmak üzere dokunmuş halı örnekleridir. Halı dokuma gruplarından olan yastık halıları evlerde insanların sırtını yaslamak üzere dokunmuş örneklerdir. Dokumalarda kullanılan desen özellikleri dokunduğu yöreye bağlı olduğu gibi zamanla değişikliklerde göstermektedir. Bunun ön önemli sebeplerinden biri göç kültürüdür.

Yastık dokuma örnekleri dokuma yapılan bölgelerde yaygın olarak dokunmaktadır. Dokumaların içi hasır otu ile doldurulmaktadır. Köyde bulunan yastık dokuma örnekleri evlerde duvar kenarlarında sergi ürünü olarak kullanılmaktadır. Aksaray ili ve çevresi eskiden halı dokuma merkezlerinden olup Aksaray'a bağlı Beyazsaray köyünde eski zamanlarda dokuma yapan köylere aittir.

Çalışmada Beyazsaray köyünde bulunan dokuma örnekleri üzerine araştırma yapılmış ve yastık dokuma örnekleri incelenmiştir. Yastık dokuma örneklerinin genel özellikleri, kullanılan malzemeler, genel durumu ve desen kompozisyonları incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yastık, Halı, Desen, Beyazsaray, Aksaray

ABSTRACT

Pillow carpets are examples of carpets that are generally woven to be placed on the walls in homes. Pillow carpets, which are one of the carpet weaving groups, are examples that are woven in homes to lean on people's backs. Pattern features used in weaving show changes over time as well as depending on the region it is woven. One of the most important reasons for this is the migration culture.

Pillow weaving samples are widely woven in weaving regions. The inside of the weaving is filled with wicker grass. Pillow weaving samples found in the village are used as exhibits on the walls of the houses. Aksaray province and its surroundings used to be one of the carpet weaving centers, and it is one of the villages that weaving in the old times in Beyazsaray village of Aksaray.

In the study, research was carried out on the weaving samples found in Beyazsaray village and the pillow weaving samples were examined. The general characteristics of the pillow weaving samples, the materials used, their general condition and pattern compositions were examined and evaluated.

Keywords: Pillow, Carpet, Pattern, White House, Aksaray

GİRİŞ

Aksaray yöresi halıcılığını “Selçuklular devri Aksaray halıcılığı, Osmanlılar devri Aksaray halıcılığı ve günümüz Aksaray halıcılığı şeklinde üç dönemde ele almak mümkündür. Günümüz Aksaray halıcılığı “Taşpınar Halıları” adıyla tanınmaktadır. (Deniz, 2013, s:177).

Beyazsaray köyü dokumaları eski tarihlidir. Dokuma örneklerini dokuyan kişilerin yaş ortalaması elli ve üzeridir. Günümüzde dokuma yapılmadığı ve evlerde bulunan yastık dokuma örneklerinin eskiden dokunmuş oldukları yapılan araştırma sonrasında elde edilen tespitlerdendir.

Bu gelenek Osmanlılar devrinde de sürmüştür. Yörede, devrinde yatak ve yorgan yerine kullanılan ve bugün halk arasında desenlerinden dolayı it izi veya kedi izi desenli halı adıyla isimlendirilen halılar mevcuttur (Aslanapa, 1972, s: 12).

Türkler, konutlarının en başta gelen mobilya olan halının yapılmasına büyük önem vermişlerdir. Çok eskiden her genç kız, evlendikten sonra oturacağı evi süsleyecek halıları kendi eliyle dokumak zorundaydı (Arseven, 1980: 123).

Anadolu’da, halı ve düz dokuma yaygın dokumak bir gelenektir. Bu gelenek Orta Asya’dan bu yana devam etmektedir. Aynı gelenek Asya’da bulunan diğer Türk Devletlerinde de görülür (Deniz, 2005, s:93).

Aksaray yöresi halılarında görülen sandık bölümü, Doğu Anadolu Bölgesi’nde Sivas dışında pek kullanılmaz. Halıların çeşitlerine göre değişen göbek şekilleri zaman içinde yöredeki köyleri de etkilemiştir (Öztürk, 1985:267).

Halının ana malzemesi yün olup, Aksaray’ın dağ ve ova köylerinde yaşayan ve koyun yetiştiriciliği ile uğraştıkları için koyunlardan yılda bir kereye mahsus yapılan kırkım işlemi ile elde edilen yünler dokumalarda ham madde olarak kullanılmaktadır (Kılıç Karatay, 2019, s:49).

Beyazsaray köyünde dokuma yaklaşık olarak otuz yıldan fazladır yapılmamakta olup herhangi bir dokuma ipi, dokuma tezgahı veya dokuma yapmakla ilgili araç ve gereçlere rastlanmamıştır. Dokumayı bilenlerin sayısı da azalmıştır. Köyün okuma oranı yüksek olması, sürekli olarak şehir merkezine göç vermesi ve ekonomik nedenler dokumanın tamamen bitmesine sebep olmuştur.

Köyde halı dokuması olarak sadece yastık dokumaları değil yer yaygısı halı ve minder halısı örneklerine de rastlanmıştır. Toplamında 11 yer halısı, 43 yastık ve 13 minder halısı elde edilmiş, bu halı dokuma örnekleri arasından yastık dokuma örnekleri incelemeye alınarak değerlendirilmesi yapılmıştır.

Yastık dokuma örneklerinde desenleri aynı olanlar arasında aynı olanların görselleri çıkarılarak desen kompozisyonunda farklılık gösteren on adet yastık dokumasının görsellerine çalışmada yer verilmiştir. Desen kompozisyonlarının şematik olarak birbirine benzemesine rağmen desen kompozisyonunda kullanılan motiflerde farklılık bulunmaktadır. Yastık halılarının desen kompozisyonunda kullanılan motifler yıldız, kelle, sandık, göz, çiçek, yaprak, dama, pıtrak, eli belinde, koçboynuzu, gül ayağı, boncuk ve sandıktır. Dokuma örneklerinin hepsi simetri olup, desen kompozisyonları köşe göbek olarak dokunmuştur.

Dokumalarda kullanılan dokuma iplerinin hepsi yündür. Dokumalar yaklaşık elli yıllık olup dokuma iplerinin renklendirilmesinde doğal boya maddeleri kullanılmıştır. Songül Altındal’ın belirttiğine göre dokumaların yapıldığı dönemlerde dokuma iplerinin renklendirme işleminde halk dilinde ‘Seğ’ olarak bilinen mordanlama maddesi olan şap kullanılmıştır. Dokuma ipliklerinin soğan kabuğu, nar kabuğu, ceviz kabuğu, bağ yaprağı ve yaban otu olarak bilinen çeşitli bitkilerin kendisinden, kök ve yapraklarının kazanlarda şap ile iplerin birlikte kaynatılmasıyla elde edildiği bugün hayatta olan dokuma sahiplerinden elde edilen bilgiler arasındadır.

Elde edilen yastık dokuma örneklerinin görsellerine numara verilerek genel özellikleri ile birlikte verilmiştir. Desen kompozisyonlarında görülen farklılıklara her dokuma örneğinin altında verilen genel özellikleri bölümünde değinilmiştir. Genel özellikleri olarak ölçü, kalite, kullanılan malzeme, dokumanın yılı ve kompozisyon özellikleri bakımından incelenmesi yapılmıştır. Köyde yapılan alan incelemesi sonucunda elde edilen yastık dokuma örneklerinde kullanılan motifler ve yörede verilen motif isimleri açıklamaları ile birlikte çalışmada yer verilmiştir.

Yastık dokuma örnekleri;

Örnek 1.

Fotoğraf 1. Yastık halısı (Kılıç Karatay, 2021)

Elmas Kınayın evinde bulunan yastık dokuma örneği yaklaşık kırk-kırk beş yıllık bir dokuma örneği olup genel olarak sağlamdır. Dokumanın çözgü, atkı ve dokuma iplikleri yünden elde edilmiştir. Dokuma iplerinin renklendirilmesi dokumanın yapıldığı dönemde çoğunlukla bitki kök ve yapraklarından, soğan kabuğu gibi doğal boya maddeleri ile kazanlarda kaynatılarak boyanmıştır. Dokuma ayak takımı ile başlayıp kelle ve göbek desen kompozisyonu ile devam etmektedir. Göbek deseninin içinde yıldız motifi hakim olup, her iki ucunda bir büyük ve bir küçük olmak üzere iki adet kelle motifi bulunmaktadır. Ayak takımı kısmını boncuk, gül ayağı ve iki tane ayak olarak bilinen şerit oluşturmaktadır. Dokuma örneği 60X95 cm ölçülerinde olup kalitesi 10 cm² 36X38 dir.

Örnek 2.

Fotoğraf 2. Yastık halısı (Kılıç Karatay, 2021)

Doğal boyalarla renklendirilmiş desen dokuma ipliklerinin kullanıldığı yastık halısı 36x40 kalitede 58X115 cm ebatlarıdır. Desen kompozisyonunda boncuk, gül ayağı ve göbek deseni hakimdir.

Zemin kısmında göbek bölümünün her iki ucunda kelle motifi olup, iç içe geçmiş iki göbek deseni görülmektedir. Dışta bulunan göbek kısmında göz motifinin hakim olduğu ve iç göbekte ise çiçek motifi yer almaktadır. Dokumanın atkı, çözgü ve dokuma iplikleri yündür. Selvi Kınayın evinde sergi ürünü olarak kullanılan dokuma örneği yaklaşık elli yıllıktır. Annesi Elmas hanım tarafından dokunmuş ve kendisine çeyiz olarak miras kalmıştır.

Örnek 3.

Fotoğraf 3. Yastık halısı (Kılıç Karatay, 2021)

Köyde dişli olarak bilinen yastık halısı örneği ismini zemin göbek kısmında kullanılan motiftan almıştır. Dişlerin keskin ve iri olması nedeni ile dişli denilmektedir. Dokumada kullanılan atkı, çözgü ve dokuma iplikleri tamamen yün ve iplerin renklendirilmesi doğal boyalarla yapılmıştır. Eni 56 cm boyu 120 cm olan dokuma örneğinin kalitesi 38X41'dir. Desen kompozisyonda boncuk motifinden sonra köşe göbek deseni yer almaktadır. Göbek deseninde içe ve dışa açılan dişler bulunmaktadır. Köşe göbeğinde dişler hakim olup köşe zeminlerde çiçek motifi yer almaktadır. Suna Karatay'ın evinde bulunan dokuma kayınvalidesi Neşide hanımdan çeyiz yoluyla miras kalmıştır.

Örnek 4.

Fotoğraf 4. Yastık halısı (Kılıç Karatay, 2021)

Türkan Kul'un evinde bulunan yastık halısı yaklaşık yetmiş yıllık olup anneannesi tarafından dokunmuş ve annesinin çeyizinden miras kalmıştır. Dokuma iplerinin renklendirilmesinde erik ve cevt kullanılmıştır. Dokuma örneği oldukça eski olup renkler çoğunlukla solmuştur. 60X130 cm ölçüleri olan dokumanın kalitesinde 36X38 düğüm bulunmaktadır. Dokumanın köşelerinde pıtrak motif, göbek deseninde ise büyüklü küçüklü çiçek motif ve yaprak motif kullanılmıştır.

Örnek 5.

Fotoğraf 5. Yastık halısı (Kılıç Karatay, 2021)

Havana Acar'a ait dokuma örneği yakın tarihli olup ortalama otuz yıllıktır. Dokumanın ölçüleri 58X120 cm olup kalite olarak 30X32'dir. Dokumanın hammaddesi yün olup dokuma iplerinin renklendirilmesinde doğal ve kimyasal boyar maddeler kullanılmaktadır.

Boncuk motifi ile başlayan desen kompozisyonu gül ayağı, sandık ve köşe göbek motifleri ile devam etmektedir. Zemin köşe deseninde eli belinde ve göz motifi olup, zemin göbek deseninde göz, eli belinde ve dama motifleri yer almaktadır.

Örnek 6.

Fotoğraf 6. Yastık halısı (Kılıç Karatay, 2021)

Ortalama kırk yıllık olan yastık halı örneğinin ölçüleri 56X118 cm kalitesi 35X28 olup Şefeat Turgut'un evinde bulunmuştur. Dokuma yünden elde edilmiştir. Dokuma iplerinin renklendirilmesi mavi renk dışında doğal yollarla erik, cevt, domates stiline kökleri ve üzüm yaprağı ile boyanmıştır. Mavi renk kimyasal toz boyalardan elde edilmiştir. Boncuk motifi ile başlayan desen kompozisyonunda gül ayağı, sandık köşe ve göbek yer almaktadır. Göbek deseninin ortasında göz motifi ve etrafında yer alan stilize edilmiş çiçek ve balık motifi yer almaktadır. Köşe deseninde ise yaprak motifi kullanılmıştır.

Örnek 7.

Fotoğraf 7. Yastık halısı (Kılıç Karatay, 2021)

Hava Korkmaz'ın evinde duvar kenarlarında sergi ürünü olarak kullanılan yastık halısı 55X110 cm ölçülerinde 28X29 kaba kalitede olup annesinden miras olarak günümüze ulaşmıştır. Dokumanın hammaddesi yün olup dokuma ipleri erik, cevt ve üzüm yaprağı ile doğal olarak kazanlarda kaynatılarak boyanmıştır. Dokuma diğer dokuma örneklerinden farklı olarak desen kompozisyonu gül ayağı ile başlamış köşe deseni ve göbek deseni ile devam etmiştir. Köşe zemin deseni göz motifinin tekrarı ile çoğaltılarak oluşturulurken, zemin göbek deseni ise muska, çiçek ve stilize edilmiş yaprak motiflerinden oluşmaktadır. Dokumanın tarihi eski olup ortalama altmış yılın üstündedir.

Örnek 8.

Fotoğraf 8. Yastık halısı (Kılıç Karatay, 2021)

60X125 cm ölçülerinde ve kalitesi 36x39 olan yastık halı örneği ortalama otuz beş yıllık olup Havva Altındal'ın evinde elde edilmiştir. Dokuma sahibinin çeyiz amaçlı kendisinin dokuduğu dokuma örneğidir. Dokuma iplikleri atkı ve çözgüsü yündür. Dokuma iplikleri doğal ve kimyasal boyarmaddelerle boyanmış dokuma örneğinin genel durumu sağlam olup günümüzde dokuma sahibinin evinde sergi ürünü olarak kullanılmaktadır. Desen kompozisyonu ayak kısmında boncukla başlayarak gül ayağı ve sandıkla devam etmiş zeminde ise göbek deseni ile devam etmiştir. Göbek desenini stilize olarak dokunmuş çiçekler oluşturmaktadır. Göbek desenin başlangıç ve bitişinde olmak üzere iki tane kelle motifi bulunmaktadır.

Örnek 9.

Fotoğraf 9. Yastık halısı (Kılıç Karatay, 2021)

Rabia Emektar'a ait yastık halısı annesinden miras olarak kalmış ve ortalama kırk yıllıktır. Dokumanın desen kompozisyonu oldukça zengin olup genel durumu sağlamdır. Ölçüleri 60V130 cm olan dokumanın kalitesi 28X35 olup dokumada kullanılan hammadde yündür. Dokuma ipliklerinde kırmızı yani köy dilinde al olarak bilinen renk dağ eriği ile dokuma ipliklerinin kazanda kaynatılmasıyla elde edilmektedir. Yeşil ve kahverengi renklerde bağ yaprağı ve cevt ile kazanlarda kaynatılarak doğal boyar maddelerle elde edilmektedir. Mavi renkte kimyasal toz boyar maddeler kullanılmıştır. Desen kompozisyonu gül ayağı ile başlamış, sandık ile devam etmiş ve köşe ve göbekte tamamlanmıştır. Göbek desenini stilize edilmiş balık ve çiçek motifi kullanılmıştır.

Örnek 10.

Fotoğraf 10. Yastık halısı (Kılıç Karatay, 2021)

Boncuk motifi ile başlayan desen kompozisyonu köşe zemininde göz motifi ve zemin göbek deseninde stilize edilmiş çiçek ve yaprak motiflerinden oluşmuştur. Göbek deseni başlangıçta ve bitişinde eli belinde ve göz motifinin yer aldığı iki kelle bulunmaktadır.

Dokumanın eni 58 cm kalitesi 30X35'dir. Birgül Koç'un evinde bulunan dokuma yünden elde edilmiştir ve dokuma evde sergi ürünü olarak kullanılmaktadır.

SONUÇ

Beyazsaray Aksaray merkeze bağlı bir köy olup Ankara Aksaray yolu üzerinde olup bozkır iklimine sahiptir. Köyde çok eskilerde halı dokuması yapılmakta iken günümüzde dokuma yapan bulunmamaktadır. Dokuma yapmayı bilen kişilerin yaş ortalaması elli ve üzerinde olup yeni genç nesil dokuma yapmayı bilmemektedir.

Köyde otuz yıla yakın dokuma yapılmamaktadır. Köyde elde edilen halı örneklerinin dokuma sahiplerinin kendisi dokuduğu gibi birçoğunu da dokuma sahiplerinin annesi, anneannesi, babaannesi veya kayınvalidesi dokumuştur. Köyde bulunan dokuma örneklerinin içleri ot ile doldurulmuş sergi ürünü olarak evlerde duvar kenarlarında kullanılmaktadır.

Dokumalar koyun yününden elde edilmiş atkı, çözümlü ve dokuma ipliklerinden dokunmuş olup genel durumları sağlamdır. Dokumaların dokunma tarihleri ortalama yetmiş ile otuz beş arasında değişmektedir. Köyde günümüzde dokuma yapılmamakta olduğu gibi dokumaya ait dokuma örnekleri dışında herhangi bir araç veya gerece rastlanmamıştır. Okuma oranı, iş imkanının artmaması ve teknolojik gelişmeler gibi sebeplerden dolayı dokuma sanatı günümüzde ilgi görmemektedir. Elde edilen dokuma örneklerinin desen kompozisyonunda köşe göbek deseni yoğun olarak kullanılmış sadece desen içinde kullanılan motiflerde farklılıklar gözlemlenmiştir. Dokumada kullanılan renkli dokuma iplikleri erik, cevt, üzüm yaprağı, domates stili kökü gibi çeşitli sebze, meyve ve bitkilerin kök, yaprak ve kendisinin kullanılmasından elde edildiği yapılan araştırma sonrasında elde edilen bilgilerdendir. Bu doğal boyar madde olarak kullanılan malzemeler kazanlarda dokuma iplikleri ve köyde 'Seğ' olarak bilinen şap malzemesi ile birlikte kaynatılarak elde edilmiştir.

KAYNAKLAR

1. ASLANAPA Oktay (1972) Türk Halı Sanatı, İstanbul
2. ARSEVEN, C.E. (1980). Türk Sanatı, İstanbul
3. DENİZ Bekir (2013). Türk Dünyasından Halil Açıkgöz'e Armağan, Doğu Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul
4. DENİZ Bekir (2005). Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları, Sanat Tarihi Dergisi
5. KILIÇ KARATAY Semra (2019). Aksaray Yöresi Halı ve Düz Dokuma Örnekleri, Kalemîşi Dergisi, cilt:7 sayı:14
6. ÖZTÜRK İ, "El Halıcılığı Ve Bitkisel Boyamacılıkta Bölgesel Bir Örnek", Folklor Ve Etnografya Araştırmaları-1985, İst. 1985.

Sözlü Görüşmeler ve Görsel Kaynaklar

1. KINAY Elmas, Sözlü Görüşme, 09.10.2021
2. KARATAY Suna, Sözlü Görüşme, 07.10.2021
3. KINAY Selvi, Sözlü Görüşme, 09.10.2021
4. KUL Türkan, Sözlü Görüşme, 07.10.2021
5. ACAR Havana, Sözlü Görüşme, 09.10.2021
6. TURGUT Şefeat, Sözlü Görüşme, 09.10.2021
7. KORKMAZ Hava, Sözlü Görüşme, 07.10.2021
8. ALTINDAL Hava, Sözlü Görüşme, 09.10.2021
9. EMEKTAR Rabia, Sözlü Görüşme, 07.10.2021
10. KOÇ Birgül, Sözlü Görüşme, 07.10.2021
11. ALTINDAL Songül, Sözlü Görüşme, 07.10.2021